

23/7

Försvar för Pius IX

Den TRADITIONELLA bilden av Pius IX (påve 1846—1878) utanför de troende katolikernas krets är inte smickrande. Då kardinalen greve Mastai-Ferretti valdes till påve och antog namnet Pius var han föga känd, men redan efter en kort tid blev han ryktbar för sina liberala reformer. Det var inte religiösa, utan politiska förändringar det här gällde; som härskare i Kyrkostaten — en stor del av Mellanitalien med 3 miljoner invånare — genomförde påven ett slags konstitutionell monarki, med representation, moderniserad förvaltning och begränsning av det gamla polisväldet. Inom den rörelse för Italiens enhet som företrädde liberalismens kombination av demokrati och nationell självständighet talade man rent av om påven som blivande president i en italiensk förbundsrepublik. Men snart blev det brytning mellan påven och de revolutionära tendenserna; Pius ville inte delta i kriget mot Österrike och sade nej till de radikala krav i Rom och Kyrkostaten. På hösten 1848 blev påven tvungen att förklädd fly till det reaktionära Neapel, och den romerska republiken utropades. De italienska upprorsrörelserna blev emellertid denna gång snabbt krossade, i huvudsak av Österrike, i Rom av den franska republiken under den blivande Napoleon III. Efter dessa erfarenheter blev Pius, som först 1850 kom tillbaka till Rom, reaktionär

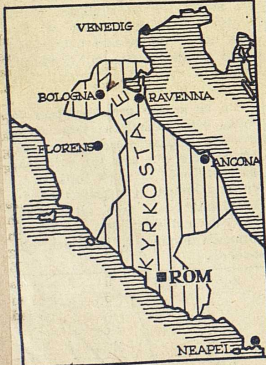

Pius IX som "fånge i Vatikanen".

politiskt likaväl som kyrkligt. 1860—1861 förlorade han större delen av sina besittningar; 1870, då de beskyddande franska trupperna återkallats, ingick även Rom i det nya Italien, och påven blev "fånge i Vatikanen". Han hade försunnat alla möjligheter att skapa kontakt och förståelse mellan katolicismen och tidens segrande politiska och sociala rörelser.

På katolskt håll har en delvis annan bild utformats. Man söker visa att påvens konservatism efter 1848 inte var så utpräglad som kritikerna påstår. Man hävdar att han, samtidigt som de världsliga besittningarna förlorades, genomförde en maktkoncentration, en enhet inom den katolska kyrkan, som ökat dess inflytande och auktoritet. Med stor energi och omfattande dokumentering har dessa synpunkter framförts i ett nyligen publicerat engelskt arbete: E. E. Y. Hales, *Pio Nono* (Eyre and Spottiswoode, 25 shilling).

Den italienska upprors- och enhetsrörelsen (risorgimento) har ofta idealiserats. Den vände sig dels mot Österrike, som vid denna tid jämte Ryssland framstod som det hårda enväldets symbol

Kyrkostatens utsträckning 1815—1859.

i Europa, dels mot en rad inhemska autokratier; den uppvisade pittoreska och heroiska drag (Mazzinis och Manins försvar av Rom, respektive Neapel, Garibaldis röds skjortor erövrade Sicilien) samtidigt som dess segrar kostade ringa blodsutgjutelse. Det är inte underligt att den prisats i jämförelse med det hårdare och blodigare tyska enhetsverket, att den kunnat ses som den ädlaste kombinationen av demokrati, nationell och medborgerlig frihet. Att rörelsen uppbars endast av en minoritet, att Cavour i Sardinien förde maktpolitik likaväl som Bismarck, att folkstyrelse i själva verket genomfördes långt senare (med fascismen som konsekvens) har man gärna glidit förbi. Inte minst den engelske historikern G. M. Trevelyan har i sina fyra lysande arbeten om risorgimento bidragit till idealiseringen. Den kritik som Hales i likhet med flera tidigare författare riktat mot denna historieskrivning — en kritik som tillika blir ett försvar för Pius IX — är säkerligen i viktiga punkter befogad.

När det gäller Pius mest ryktbara aktioner är Hales försvar däremot uppenbart överslättande och ensidigt. En av dessa aktioner var den till biskoparna ställda rundskrivelse (Syllabus) av år 1864 i vilken påven under 80 paragrafer definierade tidens svåraste villfarelser. Här fördömdes inte bara rationalism och panteism och andra "världsåskådningar", utan också kommunism, socialism och liberalism. Till de satser som förklarades felaktiga var "att i vår tid är det inte längre lämpligt att den katolska religionen betraktas som statens enda religion med uteslutande av alla andra", att "kyrkan har inte makt att använda våld", att var och en bör "få ge uttryck i vilken form eller på vilket sätt som helst åt vilka åsikter som helst". Det största uppseendet väckte fördomandet av satsen: "Påven kan och bör försona sig med och godta framsteget, liberalismen och den moderna civilisationen."

Dessa satsar är vid närmare granskning inte så farliga, säger Hales liksom många före honom. De kunde rätt förstås endast av de teologiskt bildade män till vilka de riktades. Påven menade exempelvis inte — som biskop Dupanloup omedelbart sökte visa i en berömd skrift — att tolerans eller pressfrihet var fördömliga och att den katolska kyrkan alltid borde vara statskyrka; han menade blott att det var oriktigt att universellt hävda tolerans, pressfrihet och "en fri kyrka i en fri stat" (Cavours paroll). Och påven tänkte i själva verket på vissa italienska förhållanden, då Syllabus utarbetades, särskilt på Sardinien-Italiens kyrkofientliga politik.

Svagheten i detta resonemang är framför allt att intet bevis finns för att påven inte menade vad vanliga läsare trodde att han menade. Tvärtom, hans egen politik som statschef stämde helt med den ordinarie tolkningen: han höll starkt på sin världsliga makt, katolicismen hade självfallet varit statskyrka i Kyrkostaten (som närmast var en teokrati), pressfrihet hade inte funnits, radikala rörelser var förbjudna. Det var alltså naturligt att ta påven på orden och tro, exempelvis, att han direkt fördömde "framsteget, liberalismen och den moderna civilisationen". Och denna tolkning var den som drev en rad framstående och högt bildade liberala katoliker (Montalembert i Frankrike, lord Acton i England, Döllinger i Tyskland) att uppfatta Syllabus som ett angrepp. I Frankrike betraktade det stora flertalet katoliker med förvåning och oro Syllabus som ett försvar för ancien régime (senast klarlagt hos P. Spencer, Politics of Belief).

Den påvliga aktionen blev i realiteten ett vapen mot demokratiska och liberala rörelser inom katolicismen, en programförklaring som identifierade kyrkan med reaktionen. De absurda

formuleringarna i Syllabus har ständigt anförts som bevis på katolicismens extremt konservativa hållning, även sedan andra påvar i skilda encyklikor (framför allt Rerum novarum 1891 och Quadragesimo anno 1931) givit uttryck åt en mera tidsenlig åskådning.

År 1864 proklamerade Pius dogmen om jungfru Marias obefläckade avlelse — därmed förklarades även Jesu moder fri från arvsynd. Dogmen tillkom visserligen efter en ganska omfattande opinionsundersökning inom hierarkin, men något kyrkomöte hölls inte, och det var i princip endast den påvliga auktoriteten på vilken den nya lärosatsen byggde; man gick till väga på samma sätt som vid fastställandet av dogmen om jungfru Marias himmelsfärd 1950. Med denna märkliga åtgärd förbereddes ofelbarhetsdogmen av år 1870, enligt vilken påvens deklARATIONER i vissa sammanhang — då han talar ex cathedra — är ofelbara och ovillkorligt bindande. Även denna dogm, som skarpt kritiserades inom katolicismen och ledde till svåra splitningar, försvaras självfallet av Hales. Han gör i anslutning till en uppfattning som framfördes redan vid dogmens tillkomst gällande att den ansågs vara endast en bekräftelse på vad som tidigare trots, att oppositionen vid det stora Vatikanmötet var ringa och att dogmen utnyttjats med stor försiktighet. Det sistnämnda omdömet är utan tvivel riktigt; 1950 års nya Mariadogm anses vara det enda fall då påven med säkerhet använt ofelbarheten; "om man är ofelbar, får man tänka noga på vad man säger", som någon påpekat.

Men i övrigt är de argument Hales anför rörande ofelbarhetsdogmen — krönet på det hänsynslöst irrationella i katolicismens ideologi — inte övertygande. Det är oklart vad egentligen ofelbarheten innebär, men att dogmen inte redan före 1870 var allmänt godtagen framgår bäst av att man under år före Vatikanmötet och under månader på själva mötet diskuterade och på många punkter angrep den och att den av liberala katoliker ansågs utgöra en maktusurpation i en nyligen publicerad biografi över den engelske historikern lord Acton (av Himmelfarb) — kanske sin tids mest berömda katolske skriftställare utanför prästerskapet — har med stöd av Actons papper erinrats om de medel som påven begagnade för att driva igenom dogmen: påtryckningar på de i Vatikanen församlade kyrkomännen, taktiska knep vid den "parlamentariska" behandlingen, löften om utnämningar och mer eller mindre klara hotelser mot de uppstudsiga. Påvens seger säkrades av den väldiga spanska och italienska överrepresentationen vid mötet; italienska biskopar med några tiotusental i sina stift var talrikare än de franska medlemmar som kunde sägas representera miljoner. Krisen inom de katolska kyrkorna efter dogmens antagande visar bäst att den var ytterligt omstridd. För övrigt faller Hales för den vanliga benägenheten att på en gång prisa dogmen som en märklig nyhet och ursäka den som en självklarhet.

Har Pius IX genom sin politik stärkt kyrkan? Det är vanligt att bejaka den frågan, att påstå att förlusten av de världsliga besittningarna var av godo eller i varje fall uppvägdes av den konsolidering som ägde rum genom maktkoncentrationen hos påven. Frågan är emellertid till sin natur för vag och omfattande för att entydigt besvaras. Säkert är att Pius regim medförde ultramontanismens totala seger och därmed starkare enhet och skarpt disciplin; samtidigt blev antirationalismen, konservatismen och isoleringen gentemot andra samfund och ideologier mera markerad.

HERBERT TINGSTEN

19